

**„Evaporarea” cetățenilor români spre Europa de Vest, cu ajutorul Ungariei,
între 1985-1989**

În decembrie 2019, am sărbătorit treizeci de ani de la schimbarea de regim din România comunistă. Ruptura produsă atunci a fost deznodământul unui proces ireversibil, având în vedere că în restul Europei de Est, de luni, ba chiar de ani de zile, bătea deja un vânt al schimbării, pe care autoritățile române din vremea aceea n-au catadicsit să îl sesizeze, de cum să îl accepte.

Dacă autoritățile române au procedat astfel, vecinii României au procedat diferit. Documentul pe care îl supunem aici atenției, emis de Ministerul de Interne, având statutul cel mai înalt de secretizare, este unul relevant din această perspectivă. El a fost emis în legătură cu procedurile aplicabile cetățenilor români care tranzitau Ungaria în drumul lor spre occident. În baza acestor instrucțiuni, cu **mai mult de patru ani** înainte de căderea Cortinei de Fier, pe cetățenii români care treceau în Ungaria și se prezentau la un PCTF (Punct Control Trecere Frontieră) de la granița cu Austria, **grănicerii maghiari, în secret, încălcând convențiile dintre state, pur și simplu îi lăsau să părăsească Ungaria.**

După cum se știe, în anii 80, relațiile româno-maghiare s-au deteriorat încontinuu, în cele din urmă atingând minimul posibil, după cum afirma² în 1989 Horn Gyula, fostul ministru de externe al Ungariei. Cele două țări s-au dezvoltat în direcții total diferite, iar șefii lor s-au întâlnit foarte rar, exceptând întâlnirile de la conferințele statelor membre ale Tratatului de la Varșovia. Între timp în România, unde nivelul de trai scădea încontinuu, au intrat în vigoare o serie de restricții, a început programul de sistematizare a satelor și s-a întărit programul naționalist român, în primul rând împotriva minorității maghiare.

În viața publică și politică din Ungaria au apărut tot mai multe proteste și tot mai dese referiri la viața din ce în ce mai grea a maghiarilor din România, lucru pe care opinia publică și politica din Ungaria n-a vrut să-l ignore.

Deteriorarea progresivă a relațiilor româno-maghiare este semnalată printre altele de următoarele evoluții consemnate documentar și interpretate ca atare de autoritățile maghiare:

- „Încălcând convențiile respective, România desfășoară în Ungaria o intensă activitate operativ-informativă. În vederea neutralizării acesteia, organele competente ale MI să alcătuiască un raport evaluativ despre activitatea românească ce contravine intereselor de securitate ale statului, incluzând rețeaua de relații ale ambasadei și activitatea de colectare de informații din Ungaria”.³

---

¹ Prof. dr. Sallai János NKE RTK (Universitatea Națională de Servicii Publice), profesor universitar, șef de catedră

² Nota informativă a lui Horn Gyula pentru Comitetul Politic și Comitetul Central despre relațiile româno-maghiare și gestionarea acestora. Rapoartele informative ale CC al PSMM (Partidul Socialist Muncitoresc Maghiar). Arhivele din anii 1980-1989.

³ MOL M-KS 288. f. 5/1035.

- „Sistematizarea satelor” care a afectat în principal satele cu populație de etnie maghiară.
- Între 1986-1987 în orașele din Ardeal, majoritatea numelor maghiare de străzi au fost schimbate cu nume românești.⁴
- În România „în primul trimestru al anului 1985 la Cluj, Târgu Mureș și Timișoara, posturile regionale de radio în limbile minorităților conlocuitoare și-au încetat activitatea, redacțiile au fost desființate, iar cei aproape 600 de angajați, demși. Aceeași soartă a avut și emisiunea în limba maghiară a Televiziunii Române. Începând cu 1986, exponatele muzeelor din Ardeal au fost duse la București.”⁵
- În România tirajul cărților în limba maghiară a scăzut tot mai mult.
- Turiștii maghiari au fost supuși unor controale tot mai severe la vamă. Acestea erau simțite încă din 1984 când, între aprilie și 31 decembrie, 2790 de cetățeni maghiari au fost întorși înapoi de la granița română, deoarece dețineau diverse publicații, cărți, etc., considerate a fi nepermise. Procentul s-a păstrat și în anul următor, când în primele cinci luni ale anului 1985, au fost oprți din călătorie 1500 cetățeni.⁶
- În perioada amintită, numărul celor expatriați și stabiliți în Ungaria a crescut constant.⁷
- „Însăși conducerea PSMM a considerat că situația minorității maghiare de peste hotare este tot mai gravă, însă nu crede că prin intensificarea presiunii exercitate asupra Partidului român va obține rezultate”.⁸

În acest context a apărut într-un singur exemplar această circulară „strict secretă de importanță deosebită” care, începând cu 15 iulie 1985, prevede aplicarea unor proceduri speciale față de „anumiți” cetățeni români. Acest document este semnificativ pentru schimbarea tacită de atitudine a autorităților maghiare. El este foarte probabil, cel mai vechi moment care anunță această schimbare. Una care îi viza la acel moment **exclusiv pe cetățenii români**, dar care, mai apoi, în 11 septembrie 1989, a fost aplicată și celorlalți cetățeni est-europeni. Timp de peste patru ani, mulți cetățeni români au plecat în vest pe această cale, ceea ce a fost o bună repetiție pentru plecarea zecilor de mii de cetățeni ai RDG, care au trecut granița spre Austria, sub privirile impasibile ale grănicerilor maghiari în toamna anului 1989⁹. Modelul „românesc” a funcționat.

De fapt, în baza acestor îndrumări, cetățenii români care au intrat pe teritoriul Ungariei în mod legal, cu pașaport valabil și care aveau intenția de a călători mai departe, trecând prin PCTF-urile de la Ferihegy Budapesta sau din sud-vestul țării, după înregistrarea datelor personale, **au fost lăsați să părăsească Ungaria**, chiar dacă nu aveau viză de intrare în țara respectivă. Despre toate acestea aveau cunoștință doar comandantul PCTF, locțiitorii lui și șefii secțiilor de informații, iar ceilalți controlori de pașapoarte știau doar atât cât era necesar pentru desfășurarea activității lor. Bineînțeles tuturor li s-a impus discreție totală și păstrarea

⁴ Révész Béla: Din istoria-problemă a relației maghiaro-române în anii 1980.

⁵ Idem.

⁶ Földes György: Ungaria, Romania si problema nationala 1956-1989. Editura Napvilág, Budapesta, 2007, p. 354.

⁷ 1983: 540 persoane; 1984: 887 persoane; 1985: 1166 persoane.

⁸ Földes György: Ungaria, Romania si problema nationala 1956-1989. Editura Napvilág, Budapesta, 2007, p. 301

⁹ Sallai János : Amprenta unei epoci apuse = Abdruck einer versunkenen Epoche = An impression of a bygone era: Povestea cortinei de fier = Geschichte des Eisernen Vorhangs = The History of the Iron Curtain Budapesta, Ungaria: fundația Hanns Seidel (2012)

strictă a secretului. Era interzis să se aplice ștampila în pașaport, iar „ieșirea” trebuia să se facă discret, fără urme și fără a atrage atenția.

Datele personale ale cetățeanului român erau înregistrate într-un registru separat, apoi trimise în secret șefului secțiilor de informații, care le aduna și arhiva.

Toate acestea nu erau valabile pentru cetățenii români care încercau să treacă ilegal granița. Aceștia trebuiau predați, în continuare, autorităților române.

Conform estimărilor maghiare, aproximativ 3500 de cetățeni români au părăsit în acest mod Europa de Est, începând o viață nouă în vest. Deși circulara se referă la „unii” cetățeni români, ceea ce conform unor instrucțiuni verbale înseamnă maghiarii din Ardeal, în același mod au fost lăsați să plece și sași, dar și români care nu știau o boabă ungurește. Însă marea majoritate o constituiau maghiarii din Ardeal.

Documentul era atât de secret (contravenind în mod conștient unor convenții valabile dintre state), încât au contat pe **clasificarea** lui **pentru totdeauna**, existența sa fiind camuflată până și prin numărul de înregistrare. Se vede clar că înaintea numărului de înregistrare s-a mai **adăugat ulterior un zero**, pentru cazul în care menținerea secretă a celorlalte circulare s-ar revoca vreodată, lipsa acesteia, unice, să nu fie sesizată.

Desigur că, după un timp, autoritățile române au observat că ceva nu-i în regulă, iar în curând și agenții ai Securității au plecat din România în acest mod, ba mai mult, s-au și întors acasă ca să raporteze. La nivel diplomatic și politic, aceste evoluții nu au avut repercursiuni serioase, chiar dacă România și-a întărit regimul de pază al granițelor sale cu Ungaria, iar relațiile dintre cele două țări, oricum proaste deja, au continuat să se degradeze.

Câteva exemple semnificative în acest sens:

- Întărirea propagandei române antimaghiare.
- Accelerarea acțiunilor de sistematizare a satelor.
- Specificul acestei perioade a fost apariția în masă a celor care forțau granița româno-ungară, exclusiv dinspre România spre Ungaria. De la an la an, numărul românilor și maghiarilor care au trecut granița ilegal a crescut în salturi. În timp ce în 1987 nu ajunsese la o mie, în 1988 erau 7182, pe când în 1989, deja 19.006 de persoane au trecut ilegal granița româno-ungară.¹⁰
- Conflictele s-au extins și la nivel militar, fapt menționat și de ministrul de atunci al Apărării Naționale al guvernului Németh. *„Împreună cu colaboratorii mei, am ajuns la concluzia că, clanul Ceaușescu – în vederea menținerii sale la putere – s-ar putea să se aventureze, luând inițiative hazardate, și nu-i exclus să întreprindă o acțiune brutală, provocativă împotriva Ungariei.”*¹¹
- *„la granița maghiaro-română, turiștii sunt dezbrăcați la propriu, se confiscă până și ziarul Népszabadság. Așa ceva nu există la granița niciunei țări vecine.”*¹²
- A fost întărită paza graniței pe partea română.

¹⁰ Nagy József: Dezvoltarea locației teritoriale, a activităților, a organizării și a numărului de polițiști de frontieră din 1958 până în 1998. Disertație de doctorat Budapesta 2000, p. 211.

¹¹ Kárpáti Ferenc: Revoluția română și Ungaria, 1989. Memoriile unui fost ministru. Un caz. 2000. 4.

¹² Révész Béla: Din istoria-problemă a relației maghiaro-române în anii 1980.

Cum avea loc o asemenea trecere a graniței? Și coautorul acestor rânduri, Paul Horváth, a ajuns astfel, în 1985, din România în Austria. Iată povestea, pe scurt:

La 1 august 1985 am intrat cu Trabantul meu din România în Ungaria. Eram cu mama mea, rămasă văduvă de tânără. Niciunul din noi nu mai aveam stare în România, după tata, am intrat și noi în vizorul Securității.

Acasă am auzit că, aproximativ cu două săptămâni în urmă, două cupluri, cunoștințe de-ale noastre, au reușit să treacă din Ungaria în Austria, însă nimeni nu știa cum. Am pornit-o la drum cu intenția fermă că, dacă există vreo modalitate, nu ne mai întoarcem.

Timp de două săptămâni, la Budapesta și în provincie, am căutat diverse oportunități, m-am interesat, am apelat la cunoștințe din străinătate, însă n-am primit nicio informație concretă despre cum am putea „să fugim”. Viza simplă din pașapoartele noastre ne permitea accesul doar în Ungaria, Cehoslovacia, Republica Democrată Germană și Polonia.

În lipsa oricăror informații prealabile, în seara zilei de 15 august 1985, după ce am trecut de Mosonmagyaróvár, am luat-o pur instinctiv spre stânga, spre Austria. Cu vreo cinci-șase sute de metri înainte de PCTF de la Hegyeshalom, grănicerul de la controlul preliminar, văzând numărul de înmatriculare românesc, mi-a făcut semn să trag pe dreapta și m-a întrebat: ce căutăm noi acolo? „Ne-am rătăcit, am vrut să mergem la Bratislava, și am ajuns aici din greșeală.” „Trebuie să întoarceți spre Rajka, uite, acolo.”

„Dar dacă tot suntem aici, n-am putea să vizităm Viena, by night?” „Aha, deci vreți să treceți în Austria?” „Da, dacă tot suntem aici, am vizita Viena, apoi ne-am întoarce la Bratislava și ne-am continua drumul spre RDG.”

În ghereta de pază tocmai a sunat telefonul. „Tovarășe locotenent, raportează, nimic deosebit. Ba da, sunt aici doi români, s-au rătăcit, voiau să meargă la Bratislava, iar acum întreabă dacă ar putea trece în Austria... Da, da, familie, mai bine zis mamă și fiu... Da, vorbesc ungurește... Da, o să le spun...”

După aceea s-a întors către mine: e-n regulă, să mergem mai departe la PCTF. „Pe cine să căutăm acolo?”, „Sunteți așteptați.”

Am fost direcționați pe banda diplomatică, pe loc au apărut doi controlori, unul a plecat cu actele noastre, celălalt s-a postat lângă noi: „Încotro, încotro?” „Păi, să vedeți, am fi vrut să mergem la Bratislava, însă ne-am rătăcit, la care ne-am gândit, dacă tot suntem aici, că am vrea să vedem Viena, după care o să ne întoarcem la Bratislava...” „Tinere, mie să-mi spui care va fi punctul final al călătoriei?” „Bratislava, după care RDG, după care ne-am gândit să ne întoarcem acasă prin Polonia...” „Tinere, uită-te în ochii mei: destinația finală a călătoriei?”

Nici n-am îndrăznit să deschid gura.

„Întâmplător nu va fi Germania? Nu RFG?” „Uitați, domnule, știți foarte bine că dacă ne lăsați să ieșim acum, bineînțeles că acolo mergem, în Germania de Vest.” „Bine, așa mai zic și eu, câteva minute și puteți pleca”.

Cred că nu mai e cazul să pomenesc de emoțiile și starea noastră sufletească...

Între timp se uita la Trabantul meu proaspăt pus la punct, căruia i-am adus și tot felul de îmbunătățiri: „Butonul ăsta pentru ce-i? Dar clapa aia?” Avea și el un Trabant.

„Domnule, chiar putem pleca dincolo?” „Da, liniștiți-vă, azi am mai lăsat să treacă și o altă familie maghiară din Ardeal. Totul o să fie-n regulă.” „Domnule, dați-mi numele și adresa dvs., o să vă trimit Trabantul drept cadou.”

Răspunsul lui m-a șocat: „Nu, tinere, uită fața mea, uită că m-ai văzut, uită până și că ai trecut pe aici, oricum în pașaport n-o să fie nicio urmă a trecerii pe aici, iar de Trabant o să aveți mare nevoie dincolo, mai ales la început.”

Toate astea au durat vreo zece minute, timp în care mai mulți grăniceri au trecut pe lângă noi, au văzut numărul de înmatriculare românesc, știau exact ce se întâmplă. Ne zâmbeau, ne încurajau: „Încotro, afară, afară?” „Mult noroc în noua viață!” Am primit înapoi pașapoartele, nu era nicio ștampilă, niciun semn cum că am fi trecut pe acolo. Bariera a fost ridicată, am părăsit Ungaria spre Austria.

Pentru noi totul a fost atât de neverosimil, încât eram de-a dreptul în stare de șoc. Întuneric, circulație mare, Trabant mic, genunchi tremurând, așa am făcut accidentul la patruzeci de kilometri după graniță, pe teritoriu austriac. Din cauza rănilor noastre, nici vorbă să mergem mai departe, așa se face că am rămas în Austria definitiv, lucru pentru care acum, retroactiv, sunt recunoscător soartei.

În următorii patru ani și jumătate, până la schimbarea regimului din 1989, am ajutat la „evaporarea”, în mod asemănător, a zeci de oameni. Majoritatea erau maghiari din Ardeal, însă erau printre ei și sași care vorbeau ungurește, și români, care nu știau ungurește deloc. Pe maghiarii din Ardeal aflați deja în Ungaria, i-am instruit la telefon, în ce zi și la care PCTF să se prezinte, ce să spună, cum să se poarte, la ce să se aștepte. De multe ori i-am așteptat personal dincolo de graniță și i-am lămurit asupra pașilor de urmat în continuare. Însă au fost și cazuri când cunoștințele mele din Austria, care aveau dreptul de a călători, s-au dus după ei cu mașina. Cei pe care i-am ajutat, toți au ajuns dincolo, n-am avut cunoștință atunci de tentative de plecare eșuate.

Acum, după treizeci de ani, ca istoric amator și cercetător, lucid și lăsând sentimentele la o parte, trebuie să spun următoarele:

„Evaporarea” cetățenilor români a fost o operațiune strict secretă și excepțional organizată la nivel central, de care aveau cunoștință toți cei implicați, fiecare știind doar exact atât cât trebuia să știe. Grănicerii, soldații de pază, toți știau ce se întâmplă, fiind conștienți de importanța operațiunii și respectând cu strictețe conspirația. De-a lungul cercetărilor mele am discutat cu mai mulți grăniceri de atunci, **însă niciunul nu văzuse nici un ordin scris în acest sens**, au urmat numai ordine date verbal. Importanța și caracterul conspirativ al procedurilor li s-a întipărit atât de adânc în conștiință, încât nici în ziua de azi aproape nimeni nu vrea să vorbească deschis despre asta.

Un locțiitor de comandant al unui PCTF de la granița ungaro-austriacă, care nici el nu văzuse vreun ordin scris, a primit explicația, pe care a transmis-o mai departe și subalternilor lui, cum că pașaportul cetățenilor români este un pașaport valabil pentru toate țările, la fel ca al turiștilor din oricare altă țară. Pe fiecare pagină scria „acest pașaport este valabil pentru toate țările din lume”. Iar recunoașterea acestui pașaport este o convenție între state ce ține de Ministerul de Externe. Există însă în pașaportul românesc o așa numită „ferăstrucă” („viza simplă”) unde sunt trecute țările în care respectivul cetățean poate călători. Miniștrii de interne ai țărilor membre ale Tratatului de la Varșovia, au convenit ca această „ferăstrucă” să fie reciproc luată în considerare la graniță, procedând întocmai. Însă, aceasta era o treabă internă și nu ținea de externe, iar Ministerul de Interne al Ungariei nu a mai fost de acord să o respecte în continuare în ceea ce privește pe cetățenii români.

Mai târziu, exodul cetățenilor români cu ajutorul Ungariei a luat proporții semnificative. În 1989, Ungaria s-a alăturat Convenției de la Geneva, devenind oficial țară cu dreptul de a primi refugiați. Tot mai mulți cetățeni români (în marea majoritate de etnie maghiară) au cerut drept de ședere aici sau ajutor pentru a pleca mai departe în alte țări din vest.

Au fost și cazuri interesante. Poate cel mai absurd a fost cel din 29 iulie 1988, când un bărbat din Miercurea Ciuc a cerut drept de ședere în Ungaria la Ambasada Ungariei din Moscova. În acest caz special, pentru plecarea și stabilirea lui în Ungaria era nevoie de acordul autorităților sovietice, acord pe care Ambasada Ungariei nu l-a primit. Moscova nu voia să se amestece în acest fel în conflictul româno-maghiar, însă nici n-a raportat cazul autorităților române.¹³

Cea mai complicată situație a fost la Ambasada Ungariei din Sofia, unde în 24 septembrie 1988, trei familii (șapte adulți și cinci copii) au cerut drept de ședere în Ungaria. Cazul e important și datorită faptului că presa străină din vest, a aflat și a scris despre el, cu toate restricțiile de atunci cu tot. Au aflat și autoritățile române și, bineînțeles, nu au contribuit cu nimic la înlesnirea plecării lor spre Ungaria, ba mai mult, au somat autoritățile bulgare să respecte convențiile interstatuale în vigoare. Au cerut ca turiștii să se întoarcă în România și să ceară în mod oficial dreptul de rezidență în Ungaria, guvernul român fiind dispus să „trateze” cazul cu maximă rapiditate. Bineînțeles că refugiații au refuzat posibilitatea de a se întoarce acasă, în octombrie 1988 cerând Ungariei, prin Crucea Roșie Internațională și Maghiară, să rezolve situația. Cazul a fost subiect de discuții atât la nivel diplomatic cât și la cel mai înalt nivel politic. Amploarea pe care a luat-o cazul este bine reflectată de faptul că a fost popularizat și de mass-media maghiară, iar prim-ministrul Németh Miklós n-a vrut să discute despre data summitului maghiaro-bulgar care urma să aibă loc, până ce refugiații nu vor avea permisiunea să părăsească Bulgaria. În urma presiunii politice exercitate, în cele din urmă Bulgaria a acceptat plecarea refugiaților spre o țară neutră. Astfel, în 17 februarie 1989, în condiții conspirative minuțios stipulate, aceștia au putut părăsi Bulgaria cu un avion cu destinația Viena.¹⁴

Un grănicer maghiar – pe atunci lucrând pe tren – amintește în memoriile sale de o întâmplare din trenul de Budapesta-Viena, când a permis trecerea unei doamne din Ardeal, refuzându-i o sumă mare de bani oferită de aceasta. A instruit-o pe doamna să rămână în compartiment, iar mai târziu, arătând spre compartimentul respectiv, le-a spus colegilor

---

¹³ Révész Béla: Din istoria-problemă a relației maghiaro-române în anii 1980.

¹⁴ Idem.

austrieci: Diese ist gut! (Asta e în regulă). Bineînțeles că grănicerii austrieci cunoșteau procedura, intrarea în Austria făcându-se ușor, cetățenii români nu aveau atunci nevoie de viză de intrare în Austria.

Am pus întrebări pe această temă unui grup de Facebook inițiat de foști grăniceri. M-a interesat în primul rând latura socială și emoțională a cazurilor, ce au simțit grănicerii care, la urma urmei, prin faptele lor au influențat destine. Iată o selecție din răspunsurile lor:

Eu știu doar că, prin 1989, cei care veneau de pe teritoriu românesc nu erau trimiși înapoi! Pe un tânăr, pe jumătate român, pe jumătate ungar, l-am prins chiar de două ori! Niciodată n-am făcut rău nimănui!

A început cândva prin toamna lui 1985, se putea ieși și pe la Sopron, am fost la Ferihegy, funcționa și acolo, dar nu scriu despre asta în public.

Uite, s-a dat ordinea de zi, dar n-am făcut din asta un seminar politic. Nu ni se spunea nimic în plus. Ne făceam treaba, uneori și 24 de ore din 24, în cel mai bun caz ne spărgeam capul cu „de ce”-urile, tăcând.

Hegyeshalom, tren, între 23 dec. 1989 și miezul nopții de 26 dec. trebuiau lăsați să treacă toți cei de etnie maghiară care s-au prezentat să plece afară. Nu puneam ștampila în pașaport, fiecare primea o fișuică, pe aia se aplica ștampila. Fiecare trebuia informat că dacă vor să se întoarcă, o pot face cu această fișuică. Astfel, în cazul în care s-ar fi întors acasă, organele române n-ar fi văzut că respectivul fusese în vest. Procedura era aceeași ca în cazul vizei pe o foaie separată.

88-89 Mosonmagyaróvár. Și eu am lăsat să treacă cetățeni români cu autobuze. Erau amestecați cu cetățenii din RDG.

În 21 august 2019, în cadrul unei conferințe de la Hegyeshalom, a fost comemorată aniversarea a 30 de ani de la schimbarea regimului, fiind prezenți și autorii acestor rânduri, în calitate de vorbitor, respectiv de invitat. Am avut ocazia să retrăim sentimentele de atunci, să-i vedem și auzim pe oamenii care au luat atunci aceste decizii și pe cei care le-au pus în practică. Tema principală a conferinței a fost, evident, exodul via Ungaria a RDG-iștilor, contextul și principalele lui momente. Însă am regretat că nu s-a amintit deloc cazul cetățenilor români „evaporați” de-a lungul celor patru ani și jumătate. Cu toate că grănicerii de atunci, care au participat la conferință, au fost principalii protagoniști ai acestui proces și ar fi fost bine să știe că maghiarii din Ardeal **le-au fost și le vor rămâne foarte recunoscători.**

Cortina de fier nu mai există de treizeci de ani, iar lumea noastră s-a schimbat. Știm că acest proces ireversibil de transformare, mai devreme sau mai târziu, ar fi avut loc oricum. Însă Ungaria poate fi mândră de a fi avut rolul de catalizator, accelerând acest proces și având un rol decisiv în schimbarea rapidă și – exceptând România – pașnică a regimului. Fără îndoială că momentele cele mai evocate și mediatizate ale schimbării regimului se leagă de înlesnirea exodului RDG-iștilor. Însă ne bucurăm că, după atâția ani, în sfârșit iese la lumină și acest proces, început cu cinci ani înainte de această schimbare, care a fost poate cel mai vechi și mai important prevestitor al ei.